

УДК 338.439.07

*В.Ф. КАМІНСЬКИЙ, доктор сільськогосподарських наук,
професор, член-кореспондент НААН, директор
Національний науковий центр «Інститут землеробства НААН»
Г.М. ЧОРНИЙ, доктор економічних наук, професор кафедри
Національний університет біоресурсів і природокористування України
С.Г. КОРСУН, доктор сільськогосподарських наук, старший науковий співробітник,
завідувач відділу агроекології і аналітичних досліджень
Національний науковий центр «Інститут землеробства НААН»*

Принципи управління розвитком органічного виробництва в контексті продовольчої безпеки України

© Постановка проблеми. Сучасний масштабний погляд на продовольчу безпеку країни показує, що крім традиційного споживання людиною конкретної кількості харчових продуктів у калоріях, до повного змісту цього поняття тепер долучаються: структура продуктів харчування за нормами міністерства охорони здоров'я; якість і безпечність продуктів харчування відповідно до діючих державних стандартів; платоспроможний попит населення.

Отже, якість та безпечність продуктів харчування є невід'ємною складовою продовольчої безпеки, а однією із заповнених цього розглядається органічне виробництво, технології якого виключають використання агрохімікатів й яке ґрунтується на циклічному обігу елементів і речовин, що генетично притаманні фізіології організму людини [2, 6, 7, 10].

Поняття «органічний» уперше було використано в 1940 році В. Нортборном, який вважається засновником наукового органічного сільського господарства. Бурхливого розвитку органічне виробництво набуло на рубежі XX й XXI століть. За даними організації FIBL, на початок 2015 року понад 43,7 млн га сільськогосподарських угідь у світі

використовується для виробництва органічної продукції (у 2001 році – 17 млн га) [7, с. 32]. В Україні загальна площа сертифікованих органічних сільськогосподарських земель на 1.01.2016 року становила 410,5 тис. га. За даними федерації органічного руху України внутрішній споживчий ринок органічних продуктів у 2008 році оцінювався у 600 тис. євро, а в 2015 році 17,0 млн євро [7, с. 33]. Але ресурсний потенціал України спроможний не лише забезпечити органічними продуктами власне населення, а також виробляти їх у значних обсягах на експорт.

Сучасні технології аграрного виробництва за умов високої кон'юнктури харчових продуктів на світовому продовольчому ринку передбачають широке використання агрохімікатів та сировини з генетично модифікованих організмів, залишки яких акумулюються в харчових продуктах і вимагають адаптації до них людського організму.

Безумовно, що використання штучних, хімічних за природою інгредієнтів при виробництві, зберіганні, транспортуванні й реалізації продовольчих товарів як за кордоном, так і в Україні унормовується законодавчими актами та офіційними підзаконними нормативними документами. Але через суб'єктивні чинники на стіл споживача все ж потрапляє якийсь незначний надлишок

© В.Ф. Камінський, Г.М. Чорний,
С.Г. Корсун, 2016

агрохімікатів і генетично модифікованих продуктів. Якщо фізіологічно здоровий людський організм у цій ситуації може адаптуватися до них та, певно, адаптується уже не одне десятиліття, то соціально-демографічні верстви населення із несформованим або нестійким імунітетом страждають при цьому (діти до 16 років – 7 млн, пенсіонери – близько 14 млн, а також значна чисельність осіб, що перебувають на стаціонарному чи амбулаторному лікуванні).

Оскільки життя людини і його основа – здоров'я в цивілізованому світі є загальнолюдськими цінностями номер один, то й турбота про них є архіважливою справою. Саме з цієї позиції усвідомлюється та обґрунтовується роль органічного виробництва як такого й обґрунтовується актуальність управління його розвитком.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблемі органічного виробництва та управління його розвитком присвячені наукові праці зарубіжних і вітчизняних учених та фахівців. Серед них: С. Антонець, Н. Андреева, В. Артиш., Є. Білоусов, Н. Буга, А. Іванова [7], С. Корчинська, О. Присяжнюк [9], А. Савич, А. Arvidsson, S. D'Amico, C. Maу й інші. Проте сутність і принципи управління розвитком органічного виробництва в їхніх працях висвітлені не досить вичерпно, що спонукає до проведення додаткових досліджень цього аспекту.

Мета статті полягає в обґрунтуванні концептуальних принципів управління розвитком органічного виробництва в контексті продовольчої безпеки країни.

На шляху до мети при проведенні досліджень використовувались емпіричні методи спостереження за практичною діяльністю господарюючих суб'єктів, а також теоретичні методи узагальнення, аналізу, індукції й дедукції.

Виклад основних результатів дослідження. Органічне виробництво виділилося зі складу традиційно пануючого інтенсивно-індустріального виробництва та розвивається паралельно з ним як альтернативний варіант і має достатньо підстав для свого окремого предметного розгляду як самодостатня соціально-економічна система.

Місія системи «органічне виробництво» полягає у використанні природних, екологічно безпечних ресурсів для забезпечення населення якісними натуральними харчовими продуктами.

Органічне виробництво має значний діапазон, тому в наукових публікаціях трапляються неоднозначні тлумачення цього поняття. В одних інтерпретаціях воно розглядається як безпосереднє вирощування до споживання плодово-овочевої продукції й сільськогосподарської сировини для переробки їх у харчові продукти, а також виробництва кормів для розведення продуктивного тваринництва. Інші науковці стоять на позиціях масштабнішого або всеохоплюючого погляду на це явище, переводячи його в прагматичну площину ланцюга «від поля до столу». Автори цієї публікації є прихильниками комплексного тлумачення органічного виробництва, бо воно бере початок на полі, а завершується споживанням населенням харчових продуктів.

Поглиблений аналіз змісту системи органічного виробництва дав можливість у складному і тривалому ланцюгу «від поля до столу» виділити окремі самодостатні ланки:

- вирощування сільськогосподарських культур для безпосереднього споживання;

- вирощування сільськогосподарських культур як сировини для переробки в харчові продукти;

- вирощування сільськогосподарських культур на кормові цілі;

- виготовлення соковитих, грубих та концентрованих кормів;

- розведення й утримання сільськогосподарських тварин і птиці;

- одержання сировини тваринного походження для виготовлення харчових продуктів;

- зберігання сільськогосподарської сировини рослинного й тваринного походження до процесу переробки в продукти харчування;

- зберігання виробленої продовольчої продукції до моменту реалізації в оптовій та роздрібній торгівлі;

- транспортування сировини й готової продукції;

реалізація харчових продуктів безпосереднім споживачам;

раціональне використання побічної продукції при вирощуванні сільськогосподарських культур та утриманні й забої тварин і птиці.

Кожна ланка цього ланцюга має підстави розглядатись як окрема відособлена підсистема, тобто система нижчого порядку, що поєднує в своїй структурі людей та матеріальні ресурси й локальні технології перетворення останніх в якісні продукти (товари), які покликані в підсумку сприяти забезпеченню продовольчої безпеки країни.

Теоретичні положення та спеціально проведені дослідження доводять той факт, що успіх функціонування і розвитку органічного виробництва як цілісної соціально-економічної макросистеми, а також практичної діяльності кожної ланки щойно розглянутого ланцюга «від поля до столу» значною мірою визначається рівнем управління. З цих міркувань належить подбати про забезпечення ефективного рівня управління, а за сучасною термінологією менеджменту на макро- та мікрорівнях. Цілком зрозуміло, що незадовільний стан управління, наприклад, у ланках виробництва сировини й її переробки, або зберігання чи реалізації го-

тової продукції від'ємно нівелюватимуть загальний стан органічного виробництва і його роль у системі продовольчої безпеки країни. Ось чому проблема управління у сфері органічного виробництва є не менш важливою за його технологічні особливості та потребує зосередження уваги на змісті певних принципів управління й забезпечення їх дотримання з боку відповідних керівників і спеціалістів як суб'єктів управління. В контексті досліджуваної проблеми під принципами управління слід розуміти ті вагомні правила в практичній роботі, дотримання яких забезпечуватиме успіх.

Матеріали спеціально проведених спостережень дають право для висновку про те, що першим фундаментальним принципом управління в сфері органічного виробництва на всіх рівнях та етапах продовольчого ланцюга є забезпечення послідовного здійснення серії завершених управлінських циклів, за їх трьома кібернетичними стадіями: забезпечення інформацією суб'єктів управління; прийняття рішення; реалізація рішення, що супроводжується конкретними змінами в об'єкті управління, які стають джерелом нової інформації й започатковують черговий управлінський цикл (рис.).

Схематичне зображення завершеного управлінського циклу

Джерело: Сформовано авторами.

Звичайні емпіричні спостереження за практичною діяльністю керівників і спеціалістів фіксують той факт, що значна кількість прийнятих рішень ними не виконується, а це означає, що бажані зміни в об'єкті управління не відбуваються та його розвиток гальмується. Ось чому усвідомлення важливості реалізації рішень і забезпечення їх виконання є ключовою стадією управлінського циклу в системі управління. Саме тому тут доречно наголосити на простих правилах, дотримання яких гарантує успішне виконання рішень:

повне й конкретне формулювання змісту рішення;

своєчасне доведення рішення до виконавців;

належний рівень професійної кваліфікації виконавців рішення;

достатні стимули та мотиви праці виконавців;

контроль за виконанням рішення.

До суттєвих принципів управління розвитком органічного виробництва слід віднести гармонійне поєднання на всіх ієрархічних рівнях адміністративних, економічних і психологічних методів керівництва. Безза-

перечний пріоритет при цьому належить адміністративним методам як способам реалізації вимог до сертифікації товаровиробників та дотримання технологій органічного виробництва. За умов ще не досконалої правової культури вкрай необхідна постійна підвищена увага з боку повноважних контролюючих органів із використанням адміністративних санкцій до порушників сертифікаційних положень технологічних процесів.

Наступним принципом управління розвитком органічного виробництва слід вважати формування цивілізованого внутрішнього ринку, який зазвичай завжди розпочинається з попиту споживачів. Саме попит на органічні продукти буде тим локомотивом, який забезпечить позитивний розвиток цього сектору аграрного виробництва.

Психологічною основою попиту на ринку є специфічні суб'єктивні смаки і вподобання споживачів продуктів, на які має позитивно впливатиме широка перманентна пропаганда й популяризація органічних продуктів харчування з боку державних і приватних засобів масової інформації. Доцільно в офіційних друкованих виданнях та на телевізійних каналах запровадити спеціальну рубрику «органічні продукти», залучаючи до неї науковців, педагогів, лікарів, виробників, іноземних фахівців. Пропаганда переваг органічних продуктів й їхня популяризація мусить розпочинатися зі шкільної лави всіма методами маркетингової політики.

Другою складовою попиту на органічні продукти є платоспроможний стан населення, який вимагає від держави реальних кроків щодо підвищення рівня мінімальних зарплат і пенсій та індексації доходів відповідно до інфляційних процесів на внутрішньому ринку. Тут не повинно бути жодних ілюзій, бо світова практика й скромний вітчизняний досвід показують, що за собівартістю одиниці продукції, а отже, і ціною реалізації, органічні продукти в силу економічних законів не в змозі конкурувати з аналогічною продукцією, виробленою за традиційними технологіями.

До важливих принципів в управління розвитком органічного виробництва доцільно зарахувати впровадження таких технологій, які б об'єктивно враховували місцеві ґрун-

тово-кліматичні умови, історико-культурні й соціально-економічні особливості як регіонів, так і окремих територій сільських населених пунктів. У підсумку це має гарантувати збереження та відтворення біорізноманіття в агроландшафтах за рахунок диверсифікації діяльності господарюючих суб'єктів на землі, що виявляється у культивуванні широкого спектра рослин, свійських тварин і птахів.

Життєво важливим принципом у розвитку органічного виробництва залишається міжнародне співробітництво в межах чинного законодавства України, яке орієнтує вітчизняних товаровиробників на адаптацію до світових нормативно-правових актів. При цьому важлива роль відводиться приведенню законодавчої й нормативної бази органічного виробництва у відповідність до діючих стандартів Європейського Союзу з урахуванням ментальних історико-культурних і соціально-економічних особливостей регіонів України. Обов'язковим є співробітництво з міжнародною федерацією органічного сільськогосподарського руху IFOAM.

Завершальним принципом управління розвитком органічного виробництва як справою державної ваги в контексті продовольчої безпеки слід вважати активну позицію держави, тобто суб'єкта управління розвитком органічного виробництва на макрорівні в особі законодавчої й виконавчої влади. Вкрай важлива державна підтримка товаровиробників у період конверсії пануючої технології виробництва у формі надання фінансових пільг або прямих субсидій. З боку держави належить упорядкувати деякі показники офіційної статистики, які б забезпечували об'єктивною офіційною інформацією про стан органічного виробництва для управління його розвитком на місцевому, регіональному та державному рівнях.

Висновки. Актуальність рівня управління (менеджменту) розвитком органічного виробництва підтверджується тим, що поряд із технологіями, ним визначається його стан протягом усього ланцюга «від поля до столу», безпосередньо впливаючи на якість харчування населення, а отже, і продовольчу безпеку країни.

Ефективне управління (менеджмент) розвитком органічного виробництва передусім вимагає від суб'єктів управління на міні-, мезо- й макрорівнях дотримання фундаментального принципу управління, який у практичній роботі в ідеальному варіанті вимагає забезпечення здійснення завершених управлінських циклів з акцентом на реалізації рішень.

За умов недосконалої загальної правової культури в нашій державі беззаперечний пріоритет серед методів керівництва в системі органічного виробництва має належати адмініструванню, особливо з боку сертифікаційних органів і служб.

До безальтернативних принципів в управлінні розвитком органічного виробництва також належає: формування цивілізованого ринку органічних продуктів; урахування на регіональному й місцевому рівнях об'єктивних ґрунтово-кліматичних та соціально-економічних особливостей сільських територій; міжнародне співробітництво з орієнтацією на адаптацію вітчизняного органічного виробництва до кращих зразків зарубіжного досвіду; активна позиція держави в справі фінансової підтримки товаровиробників на період конверсії й упорядкування статистичної інформації про стан органічного виробництва як першого кроку в управлінні його розвитком.

Список використаних джерел

1. *Андрєєва Н.М.* Органічне виробництво як складова забезпечення продовольчої безпеки України: економіко-правовий аспект впровадження / Н.М. Андрєєва // Органічне виробництво і продовольча безпека: Зб. матеріалів доп. учасн. Міжнар. наук.-практ. конф. – Житомир: Полісся, 2013. – С. 25-30.
2. *Антонець С.С.* Регіональний аспект біологізації землеробства: напрямки досліджень, здобутки і перспективи / С.С. Антонець, В.М. Писаренко, М.М. Опара // Вісн. Полтавського держ. с.-г. ін-ту. – 2001. – № 4. – С. 15–19.
3. *Артиш В.І.* Організаційно-економічні передумови формування ринку екологічно чистої продукції в Україні / В.І. Артиш // Економіка АПК. – 2009. – № 2. – С. 117–120
4. *Білоусов Є.Ю.* Принципи, напрями та механізми державної підтримки розвитку органічного землеробства в Україні / Є.Ю. Білоусов // Молодий вчений. – 2015. – № 6. – С. 74–77.
5. *Буга Н.* Перспективи розвитку органічного виробництва в Україні / Н. Буга, І. Яненкова // Актуальні проблеми економіки. – 2015. – Т. 164. – № 2. – С. 117–125.
6. Закон України Про виробництво та обіг органічної сільськогосподарської продукції та сировини // Відом. Верхов. Ради України (ВВР). – 2014. – № 20–21. – 721 с.
7. *Іванова А.С.* Виробництво органічної продукції: світовий досвід та вітчизняні реалії / А.С. Іванова // Агросвіт. – 2015. – №18. – С. 30–35.
8. *Камінський В.Ф.* Органічне виробництво – шлях до продовольчої безпеки / В.Ф. Камінський // Віче. – 2014. – № 9. – С. 58–61.
9. *Присяжнюк О.Ф.* Управління проектними ризиками при переході на виробництво органічної продукції / О.Ф. Присяжнюк, А.В. Савич // Зб. наук. праць: Органічне виробництво і продовольча безпека. – Житомир: Видавець О.О. Євенок, 2016. – С. 450–455.
10. *Arvidsson A.* Value in Informational capitalism and on the Internet / A. Arvidsson, E. Colleoni // The information Society, 2012. – Vol. 28, №3. – P. 135–150.
11. *D'Amico S.* Overview of Participatory guarantee systems in 2015 / S. D'Amico, F. Castro // The World of Organic Agriculture. – Bonn: FiBL, 2016. – P. 147–151.
12. *May C.* PGS guidelines. How Participatory guarantee systems can develop and function / C. May. – Germany: IFOAM, 2008. – 36 p.

Стаття надійшла до редакції 18.07.2016 р.

*